

Balttilaisten lainojen substituutiotapauksia

OLLI NUUTINEN

Jorma Koivulehto osoitti vuonna 1979, että kantasuomen vanhimmissa germaanisperäisissä lainoissa sananalkuinen /st-/ on substituoitu /s-/:llä ja /s-/ /š-/:llä, joka myöhemmin on kehittynyt /h-/:ksi. Myöhemmissä lainoissa substituutiokaava muuttuu: /st-/ hahmotetaan kaksijäseniseksi ja korvataan /t-/:llä; /s-/:ää vastaa /s-/. Hän on esittänyt /st-/:lliset lainalähtökohdat sanoille *salpa, sara, saura, sietää, sija, suuri* ja *suota*; /s-/ → /š-/-substituutiota ilmentäviä sanoja ovat hänen mukaansa *hakea, hauras, hauta, heittää, huilu* ja *hylje*. Korvautumismalli selittyy siitä, että kun lainanantajataholla ei ollut oppositiota /s-/ – /š-/- niin kuin varhaiskantasuomessa, niin oletettavasti jossain määrin suhuhälyinen germaanisen lähtökielen /s-/ korvattiin suhuhälyisellä /š-/:llä, kun taas /st-/ hahmottui yhden terävääntöisen foneemin veroiseksi ja korvattiin terävääntöisellä /s-/:llä. Näin lainanantajakielen oppositiot säilyivät ja /t/ säästy substituoimaan germaanisista /t p d/ -foneemeja. (Koivulehto 1979: 279–283, 288–289; 1981 a: 73–75; 1981 b: 162–165; 1984: 162–165.)

Ennen Koivulehdon vakuuttavaa selvitystä kysymys /st-/:n substituutumisesta /s-/:nä oli ollut tutkimuksessa esillä joidenkin sanarinnastusten yhteydessä, mutta siihen suhtauduttiin hyvin varauksellisesti. Balttilaisissa lainoissa Jalo Kalima piti tätä korvautumistapaa mahdollisena ja pohti sitä laajemminkin parissa kirjoituksessaan (1930: 345–348; 1933: 128–137). Vuonna 1936 ilmestyneessä yleisesityksessään Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat hän esittää varmana esimerkkinä ilmiöstä sanan *seiväs*, joka jo aikaisemmin oli yhdistetty liettuan sanaan *stėbas* (Kalima 1936: 63–64, 160). Myös sanat *sammas* ja *sapa* hän yhdistää balttilaiselle taholle olettaen tätä substituutiota. Sanoille *sakara* ja *suova* hän niin ikään löytää *st*-alkuiset vastineet balttilaisista kielistä mutta esittää ne epävarmojen yhdistelmien joukossa. Kaikkiaan Kalimankin suhtautuminen on varsin varoista.

Kaliman jälkeen tutkijat ovat olleet kyseisten lainayhdistelmien suhteen

vieläkin varovaisempia. Suomen kielen etymologinen sanakirja on ottanut Kaliman teoksessa mainituista yhdistelmistä mukaan vain vanhan *seiväs*-etymologian. *Saparo*-sanon balttilaisperäisyys esitetään epävarmana mahdollisuutena. Seppo Suhosen vuonna 1984 esittämässä balttilaislainojen yleiskatsauksessa, jossa mainitaan myös epävarmat yhdistelmät, on ainoana mukana *seiväs*, joka siis näyttäisi jäävän yksinäistapaukseksi (Suhonen 1984: 207–225). Näin ei kuitenkaan ilmeisesti ole laita.

Vanhimmat germaanilainat ovat tulleet varhaiskantasuomeen samanaikaisesti balttilaislainojen kanssa. On oletettavaa, että samanaikaisissa erillään olleissa lainoissa sananalkuinen /st-/-jono korvautuu samoin, niin että balttilaislainoissakin /st-/:tä vastaa /s-/. *Seiväs*-sanon *s* on niin ollen odoituksen mukainen. On hyvin luultavaa, että tapauksia on enemmänkin. Kun tätä korvautumistapaa on pidetty epätodennäköisenä, on saattanut jäädä näkemättä lainayhteyksiä. Myös Kaliman varovasti esittämiä ja myöhempien tutkijoiden vieromia yhdistelmiä on syytä katsoa uudelleen.

Jos asetetaan kantabaltin ja varhaiskantasuomen sibilanttijärjestelmät rinnan, huomataan että ne kattavat toisensa eri lailla kuin kantagermaanin ja varhaiskantasuomen järjestelmät. Kantabaltissa oli oppositio /s-/ – /š-/ niin kuin varhaiskantasuomessa, joten on luonnollista, että lainoissa on vastaavuus /s-/ – /s-/ ja /š-/ – /š-/ > /h-/. Esim. sm. *salò* ~ liett. *salà*, sm. *halla* ~ liett. *šalna* (Kalima 1936: 58–60). Balttilaistenkin kielten /st-/ on voitu yhdistää terävään /s-/:ään yhden foneemin veroiseksi hahmottaen niin kuin germaanisten kielten. Tällöin on tosin menetetty lainanantajakielen oppositioista yksi, /st-/ – /s-/-oppositio, joka germaanisissa lainoissa on säilynyt. Teoreettisesti on ajateltavissa, että oppositio kuitenkin pystyttiin säilyttämään: varhaiskantasuomessa oli myös liudennusoppositio, ja on mahdollista olettaa, että /st-/ on yhdistynyt terävään liudentuneeseen /š-/-foneemiin. Rinnakkaisuus olisi tällöin seuraavan kaltainen:

Vksm.	/š/	/s/	/š/
Kanta-			
baltti	/st/	/s/	/š/

Liudennusoppositio myöhemmin hävitessä /š-/ ja /s-/-sanat ovat itämerensuomessa langenneet yhteen. Lapissa sen sijaan *š*:n jatkajana on *č*, joten lappiin mahdollisesti lainatut /st-/-sanat olisivat tämän oletuksen mukaan nykylapissa *č*-alkuisia.

Sibilanttijärjestelmän muutoksen katsotaan tapahtuneen varhaiskantasuomen kauden päättyessä, minkä jälkeen balttilaislainoja ei enää ole tullut kieleen. Germaanisissa lainoissa näkyvä substituuotokaavan muutos /st-/ –

/t/:ksi sijoittuu samaan kauteen. Kun kielessä ei ollut enää tiukkaääntöistä /s/:ää vaan ainoastaan neutraali /s/, /st-/ hahmotettiin kaksijäseniseksi ja se rinnastui /sk-/:hon ja /sp-/:hen. On odotuksenmukaista, että kaikki sibilanttijärjestelmän muutoksen jälkeen kieleen tulleet lainat kuvastavat /t-/-substituutiota.

Odotuksenmukaista olisi myös, että sibilanttien muutosta edeltäneen ajan lainoissa kaikissa näkyisi säännönmukaisena /s-/-substituutio. Yllätyksellistä on näin ollen se, että edellä puheena ollut *seiväs*-sana esiintyy virossa ja liivissä *t*-alkuisena: *teibas*, *tàibaz*. Viron ja liivin sananalkuisten *s*:n ja *t*:n suhteissa näyttää olevan poikkeuksellisuutta eräissä muissakin sanoissa, joten asiaan on syytä palata (s. 60).

Tarkastelen ensin neljää sanaa, joissa näkyy varhaiskantasuomen ajan /st-/ – /s-/-substituutio. Sanojen *sakara*, *sammás* ja *saparo* etymologiat ovat jo Kaliman esittämiä balttilaislainaetymologioita, joita on aiheetta pidetty epäuskottavina. Sanalle *suova* esitän uuden rinnastuskohdan, niin ikään balttilaiselta taholta.

Sakara

Suomen *sakara*-sanan merkityksiä ovat 'ulkonema, kärki, pykälä, kulmaus, haara, haarake, piikki, tappi'. Sana tunnetaan liiviä vaille kaikissa ims. kielessä; merkitykset ovat hyvin samankaltaisia. Karjalassa, vatjassa ja virossa etualalla on erikoistuneempi 'saranakoukun' merkitys. Suomen itämurteissa, karjala-aunuksessa, lyydissä ja vepsässä sana on yleinen yhdyssanassa *sakararormi* tai *sakarisormi* 'pikkusormi'. Tämänmerkityksisen sanan alussa karjala-aunuksessa, lyydissä ja vepsässä esiintyy *t's̥-*, mikä ilmentänee hypokoristisuutta; esim. lyyd. *t's̥agar'* 'pikkusormi'. Suomesta ja karjalasta sana on lainautunut lappiin, jossa merkityksiä ovat sekä 'haarake' että 'sarana'. (SKES.) Virossa sanasta tavataan Wiedemanin mukaan myös muodot *sagaras* ja *saargas* (Wiedemann 1893 s.v. *sagaras*).

Kalima (1936: 203) yhdistää sanan liettuan sanoihin *stāgaras* ja *stegerys*, jotka sopivat äänteellisesti moitteetta lainalähdettä edustamaan. Hän on kuitenkin epäileväinen: balttilaisella taholla merkityksenä on 'pitkä ja paksu, kuivunut kasvinvarsi', 'kuiva kaalinvarsi' («ein dürrer, vertrockneter dicker, langer Pflanzenstängel, wie der bei den Bohnen, beim Tabak etc.», «ein dürrer Krautstengel»). Merkitykset ovat kuitenkin hänen mielestään »varmaan läheiset»; siihen viittaa balttilaisen sanan slaavilainen vastine, joka merkitsee muun muassa 'saranaa'.

Kaliman tiedot liettuan sanan merkityksistä näyttävät olleen vaillinaisia. Balttilaisella taholla on myös merkityksiä, jotka tulevat varsin lähelle itäme-

rensuomen sanojen merkityksiä. 'Kuivan kasvinvarren' merkityksen lisäksi *stāgaras*-sanan merkityksiä ovat Niedermannin mukaan myös 'kuiva, lehdetön (puun) oksa; kuiva risu; linnun sulan kynä' (Niedermann ym. 1963 s.v. *stāgaras*). Kannattaa myös panna merkille eräiden johdosten merkitykset: lätin *stagaris* merkitsee 'piikkikalaa (*Gasteroteus*)', joka useissa muissakin kielissä on saanut nimensä luonteenomaisten selkäpiikkiensä perusteella (esim. ruotsin *stagg*; Hellqvist 1939 s.v. *stagg*). Liettuan *stagarūkas*, rikkasinappi (*Sinapis arvensis*), on kai sekini saanut nimensä lehtiensä ja litujensa luonteenomaisen harottavuuden, »sakaramaisuuden» perusteella. Johdoksen *stagūtas* merkitys on 'eräänlainen puuaura' ja *stagarūnas*-johdoksen merkitys on 'risukko' (Niedermann ym. 1963).

Balttilaisen tahon merkitykset tulevat niin lähelle itämerensuomen merkityksiä, että ei liene syytä epäillä sanojen yhteenkuuluvuutta. Merkitys on kai lähtenyt haarautumaan ja erikoistumaan 'kuivan risun, puun harottavan oksan' merkityksestä. Slaavilaisissa kielissä on tapahtunut samankaltaista semanttista kehitystä.

Sammas

Sana *sammas* on *sampo*-liittymänsä takia ollut erityisen mielenkiinnon kohteena.¹ Suomessa se on tunnettu Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa, jossa sen merkitys on '(kivinen) rajapyykki, rajakivi', sekä Vermlannissa, jossa merkitykseksi on ilmoitettu 'kultainen tolppa, jonka uskottiin kannattavan maailmaa'. Vatjassa ja virossa sanan vastineiden merkityksiä ovat 'pylväs, patsas, paalu'. Muissa itämerensuomalaisissa kielissä sanaa ei tunneta. (SKES.)

Balttilaiselle taholle *sammas*-sanan yhdisti ensimmäisenä K. Būga, joka toi sen vertauskohdaksi liettuan sanan *stāmbas* '(kasvin) varsi'. Kalima (1930: 346–347; 1933: 128–137; 1936: 158–159) epäroi yhdistää sanaa tähän semanttisesti etäiseen lähtökohtaan ja yhdistää sen mieluummin etymologisesti samalähtöiseen muinaisintian *stambhas*-sanaan, joka merkitsee 'pylvästä, pilaria, paalua'. Aulis J. Joki pitää indoeurooppalaisten lainakotusten yleisesityksessään (1973: 118) tätä oletusta selväsanaisesti mahdottomana, ei semanttisista syistä vaan nimenomaan sananalkuisen konsonantismien vuoksi.

¹ *Sampo*-sanan lukuisista etymologointiyrityksistä uusin on Gyula Décsyn (1986: 145) esittämä yhdistys unkarin *szab*-vartaloon. Semanttiset perustelut jäävät tässä niin kuin monessa muussakin *sammon* etymologiassa kaukaa haetun, vaikeasti todistettavan oletuksen varaan.

Kun sananalkuista konsonantistoa ei enää voida pitää balttilaiselle tai vanhemmalle lainatasolle yhdistämisen esteenä, jäljelle jäävät vain semanttiset seikat. Jorma Koivulehto on (1979: 281) huomauttanut, että Kalima suotta epäröi yhdistää sanaa balttilaiselle taholle. Kyseessä on etymologisesti muinaisintian sanan yhteyteen kuuluva sana, joka on tuhansia vuosia siten voinut vastata sitä myös semanttisesti paremmin kuin nykyisin. Voidaan lisätä, että balttilaisissakin kielissä näyttää 'vahvan rungon' ja 'pylväsmäisyyden' merkitys säilyneen vielä liettuan adjektiivissa *stambús*, jolla on erilaisia 'kookkaaseen, suureen ja vankkaan' viittaavia merkityksiä: 'gross und schwer, stark von Wuchs, dick und stark, gross-, starkwuchsig, stämmig'; *stambús v́yras* 'stämmiger Mann', *stambús mēdis* 'stämmiger Baum' (Niederermann ym. 1963 s.v. *stambus*).

Sapa, saparo

Sana *sapa* tunnetaan suomessa ja virossa (*saba*). Suomessa sen perusmerkityksenä on 'kotieläimen häntä, eläimen häntäruoto, lyhyt häntä'. Muita merkityksiä ovat mm. '(ohut) palmikko, paula (sukan varressa); (hameen) helma, laahus; uroseläimen siitin, suoro'. Viron merkityksiä ovat 'häntä; hännys; pyrstö; lieve; lisä; jono'. *Saparo* tunnetaan suomessa ja karjala-aunuksessa; merkityksiä ovat 'lyhyt häntä; häntäruoto; ohut ja lyhyt hiuspalmikko; takkavitsan osa; loukun tai lihdan kädensija; penis (Salmi); vallaton, levoton, ajattelematon ihminen (eteläkarjala, aunus)'. Etelä-Pohjanmaalla, Peräpohjassa ja Länsipohjassa sana esiintyy muodossa *sapara*. Muita johdosvariantteja ovat *sapana, sapano, sapake, sapas, sapero*; niiden merkitykset ovat edellä esitettyjen kaltaisia. (SKES.)

Kalima (1936: 159–160) yhdistää sanat balttilaiselle taholle, mm. liettuan sanaan *stābas* 'pylväs' ja lätin sanoihin *stabs* 'pylväs', *stebe* 'masto' ja *stābaras* 'kuiva oksa' sekä toista vokaaliastetta edustaviin lätin sanoihin *stebe* 'masto' ja *stebere* 'saparo'. SKES ei pidä tätä yhdistelmää luultavana mutta mainitsee, että lähtemällä *st*-alkuisesta originaalista voisi *saparo*-sanana vastineisiin liittää itämerensuomalaisista kielistä vielä viron murteiden sanan *tabar* 'nuora, jolla tartutaan uittoon l. salkoon, jonka avulla verkkoja uuteen jään alitse' ja liivin sanan *tabar, taber, tāber* 'häntä'. Tässä siis olisi samanlaista substituutiokahtalaisuutta kuin *seiväs*-sanassa, joka on virossa ja liivissä *t*-alkuinen.

Kun otetaan huomioon /st-/:n substituoituminen /s-/:nä, ei *sapa* ja *saparo* -sanojen yhdistäminen balttilaiselle taholle tuota äännevaikeuksia. Semanttisistakaan syistä ei ole syytä epäillä balttilaislähtöisyyttä. *Saparo*-sanalla on lätissä jopa aivan tarkka semanttinen vastine. 'Pylvästä' ja 'masto'

ja toisaalta 'häntää' merkitsevien sanojen yhteenkuuluvuudesta on muitakin esimerkkejä: liettuan *stimbras* ja *stimburys*, jotka etymologisesti palautuvat samaan indoeurooppalaiseen 'pylvästä, paalua, runkoa' merkitsevään *steb(h)*-vartaloon kuin *stābas*, *stabs* ja *stebe*, ovat kehittyneet merkitsemään muun muassa juuri 'saparoa', 'hännän luumaista osaa' ja 'kasvin vartta' (Niedermann ym 1963, s.v. *stimbras*, *stimburys*; Pokorny 1959: 1012–1013). Semanttista vedenjakajaa on assosiaatiokenttä 'puun ranka' – 'hännän ranka'. Suomessa sanan keskeismerkityksenä on 'hännän luumainen osa'. Virossa kehitys on johtanut yleisempään 'hännän' merkitykseen.

Suova

Sanan *suova* 'heinien tai lehdesten talvisäilytystä varten tehty keko' Kalima (1936: 203–204) yhdistää hyvin epäröiden liettuan sanaan *stogas*, jonka merkityksenä on 'katto'. Vaikka /st-/:n korvautuminen /s-/:llä selittyykin odotuksenmukaiseksi, jäljelle jää vielä kysymys, miten on tultu asuun *suova* eikä *suoka*. Semanttinenkin puoli tuottaa vaikeuksia. Yhdistelmä lienee syytä hylätä. Silti on edelleen aihetta epäillä *suova*-sanaa vieraslähtöiseksi: lähes kaikki lehdestyksen ja heinänkorjuun termit suomessa ovat kantasuomeen palautuvia lainoja, muun muassa vastaavanlaisten telien ja ladelmien nimitykset *saura*, *haasia* ja *kuhja* (Hofstra 1985: 307), ja sana edustaa vartalotyyppiä *CVCa*, joka näyttää kantasuomessa syntyneen balttilaisesta ja germaanisesta vaikutuksesta. Vartalotyyppin sanoista monet ovat lainasanoja. (Ks. viimeksi Plöger 1982: 66–98.)

Sana *suova* tunnetaan paitsi suomessa myös karjala-aunuksessa, lyydissä, vepsässä ja virossa. Itämerensuomesta se on lainautunut myös lappiin. Sen merkitykset vaihtelevat alueittain jossain määrin. Kokonaiskuvan saamiseksi on aihetta tarkastella itämerensuomen *suova*-sanaa hiukan laajemmaltikin.

Eläinten talvirehun säilyttämisessä ovat ladot hyvin myöhäisiä tulokkaita. Vielä 1700-luvulla ovat niittyladot olleet harvinaisia. Heiniä ja lehdeksiä on säilytetty niityille vakiopaikoille, kuiville ja korkeammille kohdille pystyetyillä telinerakennelmilla. Yksinkertaisen pitkänomaisen riukutelineen nimityksiä murteissa ovat olleet *haasia* ja *routto*. Pitkänomaisen sankapuiden väliin tehdyn säilytysladelman nimiä ovat *pieles* ja *saura*, kartiomaisesti ylöspäin suippenevan sivuilta tuetun ladelman nimiä *keko* ja *kuhja*. Laajalevikkisellä *suova*-sanalla on tarkoitettu alueittain joko pitkänomaista tai pyöreää ladelman. Sillä on laajalti myös sekä pieleksen että keon käsittävä yhteismerkitys. Martti Rapola käsittelee Virittäjässä 1924 heinäsuovan suomalaisten nimitysten levikkisuhteita, ja hän toteaa, että sellaiset murteissa ta-

vattavat yhdyssanat kuin *pielessuova*, *saurasuova*, *kekosuova* ja *napasuova* edellyttävät juuri tätä yhdistävää merkitystä. *Suova*-sanankäytössä ovat Rapolan mukaan lisäksi 'suovan alusta tai pohja' ja monikollisena 'suovan ympärille tai tien varteen karisseet heinärippeet'. (Rapola 1924: 4–16.)

Suomen kielialueen ulkopuolella karjala-aunuksessa *suova*-sanankäytönä on 'heinäpieksen pohja; aidattu paikka, jossa on pieles tai haasia, kaura- tai ruiskeon paikka pellolla, aidalla ympäröity pieles; (harv.) heinä-määrä, joka pielekseen menee; (pl.) heinäjätteet pieksen pohjalla'. Lyydisissä merkityksiksi on ilmoitettu 'heinäsuovan pystypuu; suovan sija, alusta (puita maassa)'. Vepsän vastineen merkityksiä ovat 'suovan keskippuu; san-kaväli heinäsuovassa'. Viron *sova* ja *soova* -sanojen merkityksiä ovat 'seipästä, risuista tai haoista tehty heinäsuovan pohja; haoista ja niiden päälle asetetuista oljista tehty olut- ja mäskisammion pohjaristikko'. (SKES.) Monikollisen *sovad*-sanankäytönä on myös 'kuhateibad', siis suovan pystypuut (Rapola 1924: 14). Lappiin suomesta lainattujen *suovvä* ja *suovve* -sanojen merkityksenä on SKES:n mukaan 'heinäpieles, -suova'. J. A. Friisin sanakirja (1887 s.v. *suovve*) antaa sanalle merkityksen 'maahan pystytetyt seipäät, joiden väliin pannaan heiniä' ('sudes in campo erectae ad faenum interponendum; Stænger, der sættes ret op og ned paa Marken til at lægge Hø imellem').

Suova-sanankäytössä merkityksiä ovat siis kaikkiaan 'heinien tai lehdes-ten säilytyskeko (yleisnimityksenä tai joko pitkänomaisen tai pyöreän ladelman nimityksenä)'; 'heinä- tai lehdesladelman pohja'; 'heinä- tai lehdesladelman keskus- tai tukippuu(t)'.
 Jorma Koivulehto on osoittanut säilytysladelmaa merkitsevän *saura*-sanankäytön jo varhaiskantasuomeen palautuvaksi germaaniseksi lainaksi. Itämerensuomesta tämäkin sana on lainautunut myös lappiin, jossa se merkitsee sekä 'seivästä' että 'heinäsuovaa, heinäsuovan telinettä'. Murteissa *saurallakin* on merkityksiä 'tukippuu, pieksen pääty- ja välippuu'. Samaan germaaniseen originaaliin palautuvissa skandinaavisten kielten sanoissa merkitys on 'seiväs, maahan lyöty tukippuu', ja sellaisena se on nimenomaan 'aidanseiväs, haasian seiväs, pielippuu'. Pieksen rakennuselementti on kehittynyt koko suovaa merkitsemään. 'Tukippuun' merkitys sanalla on germaanisella taholla ollut jo alun alkaen. (Koivulehto 1979: 280.)

Oletettavinta on, että *suova*-sanankäytön kehitys on ollut samankaltainen; alkuperäisimpiä ovat siis lyydissä, vepsässä, virossa ja lapissa tavattavat 'keskipuun, pystypuun, tukiseipään' merkitykset. Kollektiivinen merkitys on kehittynyt tältä pohjalta, ja 'keon pohja' ja 'pohjariu'ut, pohjaristikko' -merkitykset ovat sekundaareimpia. Samoilta paikoilta vuodesta toi-

seen rakennetuista suovista jäi heinien tai lehdesten ottamisen jälkeen pohjaristikko, joka osoitti suovan paikan. Mahdollista lainalähdettä etsittäessä kannattaa kiinnittää huomiota erilaisia pystytelineitä ja tukipuita merkitseviin sanoihin.

Suova-sanalle näyttääkin löytyvän balttilaiselta taholta vertauskohta, joka sekä äänneasultaan että merkitykseltään vastaa odotuksia. Nykylietuassa tunnetaan murteittain sana *stōvas*, joka merkitsee 'telinettä, pukkia' ('Ständer; Stativ'), ja sana *stovà* 'Stand; der Platz wo etwas steht'. Monikollisella *stōvai*-sanalla on samanlaisia merkityksiä: 'teline, jalusta, pukki', murteittain myös 'kangaspuut'. (Niedermann 1963: 111.) Lätissä vastaava sana *stavs* merkitsee 'vartaloa, hahmoa' ja mm. 'rakennuksen kehikkoa (ilman kattoa)' ja 'korkeaa metsää (vastakohtana aluskasvillisuudelle)'. Monikollisena sanalla on kutumatelineisiin liittyviä merkityksiä: 'die stehenden Hölzer (Eckpfosten) eines Apparates zum Weben', 'der Webstuhl'. (Mühlenschbach 1927–29 s.v. *stāvs, stāvi*.) Balttilaisten kielten sanan pohjana on indoeurooppalainen 'seisomista' ja 'pystyyn asettamista' merkitsevä *st(h)āu-* : *st(h)ū-* vartalo, ja sillä on vastineita useissa indoeurooppalaisissa kielissä, mm. slaavilaisissa (Pokorny 1959: 1008–1009). Erytisen huomionarvoisia ovat bulgarian, serbokroatian ja sloveenin vastineet (*stava, stav*), jotka merkitsevät juuri 'pielestä, suovaa'. (Vasmer 1953–1958 s.v. *stav*.)

Balttilaisella taholla tavataan siis perusmerkitykset 'pystyteline' ja 'pystytelineen seisomapaikka', jotka ovat itämerensuomen sanojenkin ydinmerkityksiä. Vaikuttaa siltä, että sanaa ei ole lainattu nimenomaan 'lehdesten tai heinien säilytystelineen' vaan yleisemmän 'telinerakennelman' merkityksisenä. Balttilaisissa kielissä merkitys ei ole erikoistunut nimenomaisesti lehdesten tai heinien säilytysrakennelman merkitykseen niin kuin itämerensuomesa ja eräissä slaavilaisissa kielissä. Sanat *saura* ja *suova* ovat näin ollen hyvin pitkälti rinnakkaisia, sekä lainautumisajankohdaltaan että semanttiselta kehitykseltään.

Edellä esitetyn valossa näyttäisi siis löytyvän ainakin viisi sellaista balttilaiselta taholta tullutta lainasanaa, joissa /st-/ on substituoitu /s-/llä samaan tapaan kuin vanhimmissa germaanisissa lainoissa. Se että kahdesta näistä – *seiväs* ja *saparo* – tavataan myös *t*:llisiä asuja, on hämmästyttävää. Kyseessä ovat varhaiskansasuomen ajan lainat, jotka siis ovat tulleet kieleen ennen sibilanttijärjestelmän muuttumista. Niissä ilmenee hyvin varhainen rinnakkainen /t-/substituutio. Jorma Koivulehto on olettanut varhaiskansasuomen ajan /t-/substituutiota myös viron sanassa *tang* 'jyvä; ihonäppylä', jota hän pitää hyvin varhaisena germaanilainana. Hän huomauttaa, että /t-/substituutio ei ole negatiivinen ajoituskriteeri: kahdenlainen korvautu-

minen on samanaikaisissakin lainoissa mahdollinen (Koivulehto 1986: 89–92).

Kaikki kolme edellä mainittua *t*-tapausta tunnetaan vain Suomenlahden eteläpuolelta, virosta ja liivistä. Näiden kielten poikkeavuus sananalkuisissa *s* – *t* -suhteissa ei rajoitu vain näihin kolmeen lainasanaan. On tunnettua, että *ti-* > *si-* muutos näyttää jääneen tapahtumatta yhdessä sanassa juuri virossa ja liivissä: sm. *siipi*, vir. *tiib*, liiv. *tībâz* (SKES). (Vain näennäinen poikkeus sen sijaan on sm. *syvä* jne. = liiv. *teṽà*, *tivà*, *tüvä*; alkup. *tivä-vartalon *i* on v:n vaikutuksesta labiaalistanut liivin esimuodoissa jo ennen *ti* > *si* -muutosta samoin kuin koko itämerensuomen alueella saman vartalon johdoksessa *tyven*. Ks. Toivonen 1939: 86, Posti 1942: 15, Terho Itkonen 1982: 161–162.) Selittämätöntä kahtalaisuutta on myös kalannimessä *seipi*: vir. *teib*, *täib*, *täiv*, *täivis*, *täivikas*, *taivikas*, *teibis*, *teivikala*, liiv. *teib*, *tēbaz*, *tibà*, *tebà*, *tōbà*, samoin 'pähkinäpensasta' merkitsevässä sanassa *sarapuu*: liiv. *taràb*, *tärab*, *tärāb*. (SKES.) Näiden lisäksi on aiemmassa tutkimuksessa kiinnitetty huomiota myös sanoihin *sarja* (Kalima 1933: 135) ja *sintti* (Gerd 1970: 87–91), joissa niin ikään on hämmentävää *t*:llisyyttä.

Rinnakkaistapauksia kertyy kaikkiaan seitsemän. Kun kaksi niistä selittyy lainattaessa tapahtuneesta kahdenlaisesta substituutiosta, on tätä selitystä syytä pitää mahdollisena muissakin. *Sintti*-sanalle onkin jo esitetty lainatymologia: A. S. Gerd (1970: 87–91) pitää sitä jostakin vanhasta Itämeren piirissä puhutusta kielimuodosta sekä kantasuomeen että indoeurooppalaiselle (germ., baltt., slaav.) taholle levinneenä yhteisenä lainana. Ehkä lainatymologioita löytyy enemmänkin. On myös luultavaa, että löytyy lisää tapauksia, vain joihinkin kieliin rajoittuvia lainoja, joissa näkyy samankaltainen vanha *t*-substituutio kuin *tang*-sanassa. Koivulehto toteaa, että uusia tapauksia voi löytyä nimenomaan virosta, jonka sanastoon ei vanhimpien lainojen tutkimuksessa ole kiinnitetty yhtä suurta huomiota kuin suomeen (Koivulehto 1986: 90). Yhtä tärkeää on kohdistaa huomio liiviin.

Kannattaa vielä viipyä *s-* ja *t-*substituutioiden levikissä. Edellä puheena olleista balttilaislainoista liivissä tunnetaan vain kaksi, *saparo* ja *seiväs*, molemmat *t*:llisinä. Liivi on yksinomaan *t*:llisellä kannalla myös selitystä vailla olevissa kahtalaisuustapauksissa *sarapuu*, *seipi* ja *siipi*. Germaanisiakaan /*s-*/-substituution alaisia lainasanoja liivissä ei ole kuin yksi: *suuri*; *salpa*, *sara*, *saura*, *sietää*, *sija* ja *suota* ovat kokonaan tuntemattomia. Liivin kanta näyttää johdonmukaiselta; sana *suuri* saattaa selittyä myöhemmin muista ims. kielistä kulkeutuneeksi. Viron tilanne on odotusten mukaisestikin kirjavampi. Kielihän on saanut myöhemmin runsaasti vaikutteita varsinkin suomes-
ta, ja on mahdollista, että tässä puheena olleita sanoja on levinnyt *s*:llisinä

muista ims. kielistä viroon *suova*-sanan tapaan. Merkille pantavaa on se, että edellä mainitut vanhat /s/-substituutiota osoittavat germaaniselta taholta tulleet lainat *salpa*, *sara*, *saura*, *sietää*, *sija* ja *suota* puuttuvat kaikki myös virosta, kun taas /s-/ → /š-/ -substituutiota kuvastavia sanoja on sekä virossa että liivissä: *hakea*, *hauras*, *heittää* ja *hylje*. Riittääkö selitykseksi puhdas sattuma?

Yleinen käsitys on, että sekä balttilaisia että germaanisii lainoja on saatu erikseen Suomenlahden eteläpuoliseen ja pohjoispuoliseen kantasuomeen. Murteet ovat niin ollen alkaneet eriytyä sanastoltaan jo varhain. On mahdollista, että /st-/:n substituutiiossa näkyy äänteellinenkin hyvin varhaiseen kauteen perustuva murre-ero. Koivulehto (1981: 164) heittää tämän mahdollisuuden esiin jo yksistään *seiväs*-sanän kahtalaisuuden perusteella, ja lisäesimerkkini vahvistavat epäilyksiä. Oliko niin, että siinä Suomenlahden eteläpuolisessa kielimuodossa, josta liivi ja (etelä?)viro ovat kehittyneet, sananalkuisten sibilanttien järjestelmä jo varsin varhain, ennen muita, alkoi muuttua, mistä syystä substituutio oli jo uudenaikaista? Oliko tämä murrekehityksen edelläkävijämurre?

Kovin pitkälle meneviä päätelmiä ei tämänhetkisen aineiston varaan uskalla rakentaa. Ilmiö on kuitenkin hyvin huomionarvoinen, ja se kannattaa ottaa huomioon itämerensuomen murteiden syntyä spekuloidessa. Tiit-Rein Viitso on viro:n *õ*:n syntyä käsittelevässä tutkimuksessaan selvitellet kiinnostavalla tavalla varhaisia heimosuhteita, ja on helppo yhtyä hänen loppu-toteamukseensa, että kielten synty saattaa osoittaa paljon monimutkaisemmaksi kuin tähän asti on oletettu (Viitso 1978: 104). Kannattaa myös pitää mielessä, että »myöhäiskantasuomeksi» katsotun kielimuodon äänteellinen yhtenäisyys voi olla melko myöhäisen tasoittumisen tulosta, niin kuin Terho Itkonen on esittänyt (1972: 96, vrt. 110; 1983: 224–225). Jotkin liivin ja viro:n hämmästyttävät seikat saattavatkin selittyä relikteiksi »myöhäiskantasuomea» edeltäneestä hajanaisesta kannasta.

LÄHTEET

- DÉCSY, GY. 1986: Finnish *Sampo* and Hungarian *szab*-. Ural-altaische Jahrbücher/Ural-Altaiic Yearbook. Bloomington, Indiana.
- FRAENKEL, ERNST 1962–65: Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg – Göttingen.
- FRIIS, J. A. 1887: Ordbog over det lappiske sprog. Christiania.
- GERD, A. S. 1970: Iz istorii pribaltijsko-finskih nazvanij ryb (sintti, tintti, tint). – Sovetskoje finno-ugrovedenije 6 s. 87–91.

- HELLQUIST, ELOF 1939: Svensk etymologisk ordbok. 2. p. Lund.
- HOFSTRA, TETTE 1985: Ostseefinnisch und Germanisch: frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961. Groningen.
- ITKONEN, TERHO 1972: Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta. — Hist. Aikakauskirja 1972 s. 85—112.
- 1982: Suvannosta tyveneen. — Språkhistoria och språkkontakt i Finland och Nord-Skandinavien: studier tillägnade Tryggve Sköld den 2 november 1982 s. 157—165.
- 1983: Välikatsaus suomen kielen juuriin. — Vir. 87 s. 190—229, 349—386.
- JOKI, AULIS 1973: Uralier und Indogermanen: die ältesten Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen. SUST 151. Helsinki.
- KALIMA, JALO 1930: Parista suomen *s*-alkuisesta sanasta. — Vir. 34 s. 345—348.
- 1933: Fi. *sammás* 'grenzstein'. FUF 31 s. 128—137. Helsinki.
- 1936: Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. SKST 202. Helsinki.
- KLUGE, FRIEDRICH—MITZKA, WALTHER 1975: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 21. p. Berlin.
- KOIVULEHTO, JORMA 1979: Lainoja ja lainakerrostumia. — Vir. 83 s. 267—301. Helsinki.
- 1981 a: Die Datierung der ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen. — CIFU 5: VII s. 73—78.
- 1981 b: Zur Erforschung der germanisch-finnischen Lehnbeziehungen. — Sovetskoje finno-ugrovedenije 17 s. 161—175.
- 1984: Itämerensuomalais-germaaniset kosketukset. — Suomen väestön esihistorialliset juuret s. 191—205. Helsinki.
- 1986: Lehnwörter im Bereich von 'Korn', 'Finne', 'Flosse'. — Lyökämme käsi kätehen: Beiträge zur Sprachkontaktforschung — A. D. Kylstra zum 65. Geburtstag s. 85—94. Amsterdam.
- KURCHAT, ALEXANDER 1968—73: Litauisch-deutsches Wörterbuch 1—4. Hrsg. von Wilhelm Wissmann und Erich Hoffman unter Mitwirkung von Arwin Kurschat und Hertha Krick. Göttingen.
- MÜHLENBACH, K. 1927—1929: Lettisch-deutsches Wörterbuch. Redigiert, ergänzt und fortgesetzt von J. Endzelin. Riga.
- MÄGISTE, JULIUS 1982—83: Estnisches etymologisches Wörterbuch 1—12. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
- NIEDERMANN, MAX—SENN, ALFRED—BRENDER, FRANZ 1963: Wörterbuch der litauischen Schriftsprache IV. Heidelberg.
- PLÖGER, ANGELA 1982: Über die Entstehung des finnischen Stammtyps CVC(C)a/ä. — FUF 44 s. 66—98. Helsinki.
- POKORNY, JULIUS 1959: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I. Bern—München.
- POSTI, LAURI 1942: Grundzüge der livischen Lautgeschichte. SUST 85. Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1924: Heinäsuovan nimitysten leviämissuhteista. — Vir. 28 s. 4—16.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja.
- SUHONEN, SEppo 1984: Lainasanat balttilais-itämerensuomalaisten kontaktien kuvastajina. — Suomen väestön esihistorialliset juuret s. 207—225. Helsinki.
- TOIVONEN, Y. H. 1939: Etymologia huomioita. — Vir. 43 s. 85—106.
- VASMER, MAX 1953—1958: Russisches etymologisches Wörterbuch 1—3. Heidelberg.
- VIITSO, TIIT-REIN 1978: The history of Finnic *õ* in the first syllable. Sovetskoje finno-ugrovedenije 14 s. 86—106.
- WIEDEMANN, F. J. 1893: Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St. Petersburg.

Einige Fälle von Lautsubstitution in baltischen Lehnwörtern des Ostseefinnischen

OLLI NUUTINEN

Jorma Koivulehto hat 1979 nachgewiesen, daß in den ältesten germanischen Lehnwörtern des Urfinnischen das /st-/ im Wortanlaut substituiert wurde durch /s-/. Beispiele hierfür liefern die fi. Wörter *salpa* 'Riegel', *sara* 'Riedgras', *saura* 'Schober', *sietää* 'ertragen', *sija* 'Platz', *suuri* 'groß' und *suota* '(Pferde)schar, -herde'. Eine entsprechende Substitution war schon früh angenommen worden für die baltische Entlehnung *seiväs* 'Stange' (vgl. lit. *stiebas*), und Jalo Kalima hatte im Zusammenhang mit mehreren möglicherweise baltischen Lehnwörtern auf diese Substitution hingewiesen. Für die anderen Wörter wurde diese Möglichkeit jedoch bezweifelt und Kalimas Zusammenstellungen fanden keinen Anklang. Wenn man jedoch die von ihm behandelten Wörter *sakara* 'Zacke, Spitze' (vgl. lit. *stāgaras* 'dürrer, vertrockneter dicker Pflanzenstengel'), *sammas* 'Säule, Pfahl' (vgl. lit. *stāmbas* '[Pflanzen]stengel') und *saparo* '[Schweine]schwanz' (vgl. lit. *stabas* 'Säule') im Lichte des gesamten osfi. und balt. Materials erneut untersucht, scheint es

weder lautliche noch semantische Gründe zu geben, ihre baltische Herkunft zu bezweifeln. Die von Kalima vorgelegte Etymologie für *suova* 'Dieme' beruht dagegen offenbar auf einem Irrtum. Allerdings geht auch dieses Wort auf das Baltische zurück, indem es zu lit. *stovà* 'Stand, der Platz, wo etwas steht' und *stovas* 'Ständer, Stativ' gehört.

Merkwürdigerweise gibt es im Estnischen und Livischen Belege dafür, daß für die baltischen und germanischen Lehnwörter in frühurfinnischer Zeit auch das Substitutionsmodell /st-/ → /t-/ in Frage kommen kann. Im Estnischen und Livischen begegnen auch einige andere Beispiele für die Parallelität von *s* und *t* im Wortanlaut, für die es keine eindeutige Erklärung gibt. Handelt es sich um einen bereits auf die Zeit des Frühurfinnischen zurückgehenden Dialektunterschied oder sogar um ein Relikt eines doppelten Standes vor der anzunehmenden Vereinheitlichung des Späturfinnischen?